

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANDA YENİ ŞƏHƏRLƏRİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI (MİNGƏÇEVİR, ŞİRVAN VƏ SUMQAYIT ŞƏHƏRLƏRİNİN TİMSALINDA)

İxtisas: 6405.01 – “Şəhərsalma, yaşayış məntəqələrinin
planlaşdırılması, landşaft memarlığı”

Elm sahəsi: Memarlıq

İddiaçı: **Nəbi Yusif oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Memarlıq layihələndirilməsi və şəhərsalma” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Azərbaycan Respublikasının əməkdar memarı, Şərq ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının həqiqi üzvü və I vitse-prezidenti, Beynəlxalq Ekoenergetika akademiyasının akademiki, memarlıq doktoru, professor
Nizami Həsən oğlu Nağıyev

Rəsmi opponentlər:

Memarlıq doktoru, dosent
Emir Fikrət oğlu Hüseynov

Memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru
Fərhad Ədhəm oğlu Mollazadə

Memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru
Ülfət Elkin oğlu Ələsgərov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.29 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

memarlıq doktoru, professor
Gülçöhrə Hüseyn qızı Məmmədova

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mələhət Tapdıq qızı Eynullayeva

Elmi seminarın sədri:

memarlıq doktoru, professor
Aybəniz Əşrəf qızı Həsənova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı: XX əsrin sonunda Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanması ilə əlaqədar, qarşıda iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsi vəzifəsi dururdu. Müasir inkişaf tələblərinə cavab verən yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması rayonlarda təbii sərvətlərin, xammal və enerji ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün yeni şəhərlərin yaradılmasını tələb edəcəkdir.

Yeni şəhərlər yerləşmə şərtlərinə, böyüklüyünə, şəhər yaratma bazasına, quruluşuna və memarlıq görkəminə görə çox müxtəlif olacaq. Lakin bütün müxtəlifliyə baxmayaraq onlar əsas tələblərə cavab verməlidirlər: insanların həyatı üçün sağlam və rahat, eyni zamanda şəhərsalma baxımından iqtisadi və daha səmərəli olmalıdırlar.

Bu tələb əsasında yeni şəhərlərin optimal ölçüsü müəyyənləşdirilir, onların artımı tənzimlənir və planlaşdırma strukturu formalaşır.

Kənd yaşayış məntəqələri şəbəkəsinin yenidən formalaşması və aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılması ilə əlaqədar kənd təsərrüfatı rayonlarında da müxtəlif tipli yeni şəhərlər və şəhər tipli qəsəbələr tikiləcəkdir.

Problemin vəziyyəti və öyrənilməsi səviyyəsi: Yeni şəhərlərin inkişaf perspektivlərinin düzgün elmi əsaslandırılmış şəkildə proqnozlaşdırılması onların strukturunun formalaşdırılması və tikintisi məsələlərinin həlli üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bütün bu məsələlələrin elmi araşdırılmaları M.Ə. Üseynovun, Ş.S. Fətullayevin, D.A. Axundovun, G.H. Məmmədovanın, C.Ə. Giyasının, R.H. Əbdülrəhimanovun, L.S. Bretanitskinin, Ə.V. Salamzadənin, G.M. Əlizadənin, N.H. Nağıyevin, N.C. Abdullayevanın, F.M. Hüseynovun, A.Ə.Həsənovanın, E.F. Hüseynovun, Ş.S. Qəhrəmanovanın və başqa elmi əsərlərdə geniş açıqlanmışdır.

N.Ə. Əliyevin, A.M. Talıbovun, E.R. Abdullayevin, E.H. Ələskərovun, Y.Ə. Hacıyevanın, A.M. Əzizovun, T.N. Nağıyevin, T.T. Teyyubovun, N.O. Yusifovanın, S.İ. Orucovun və digərlərinin elmi işləri şəhərin yenidən salınmasının planlaşdırma-struktur

aspektlərinin həllinə və Azərbaycanın müasir şəhərsalma sahəsinin inkişafına öz böyük tövhəsini vermişdir.

Yeni şəhərlərin plan-strukturunun formalaşmasına və onların mərkəzlərinin müəmlərlik-planlaşdırma həlli və yeniləşmə problemlərinin nəzəri əsasları öz əksini xarici ölkə alimləri: L.N. Avdotyenin, Ş.D. Asgarovun, M.Q. Barxinin, Y.P. Boçarovun, M.S. Bulatovun, A.V. İkonnikovun, V.A. Lavrovun, G.G. Salukvadzenin, İ.M. Smolyarın, Z.N. Yarginanın və bir sıra başqa alimlərin elmi əsərlərində tapmışdır.

Bütün bunlarla yanaşı bir çox elmi əsərlərdə müəlliflərin tədqiqatları əsasən formalaşmış şəhərlərin yenidən qurulması problemlərinə aiddir.

Azərbaycan şəraitində yeni şəhərlərin memarlıq-planlaşdırma strukturunun, onların yaşayış zonalarının, mərkəzlərinin, sənaye və nəqliyyat hissələrinin ardıcıl planlaşdırılmasının öyrənilməsinə az sayda elmi əsərlər həsr olunmuşdur və planlaşdırma inkişaf aspektlərini açıqlayan kompleks tədqiqatlar isə tamamilə yoxdur.

Tədqiqatın məqsədi: Əhalinin həyat şəraiti, işin yüksək rahatlığı, insanların əmək, məişət və istirahət rahatlığı yeni şəhərlərin planlaşdırma strukturunun keyfiyyətindən çox asılıdır. Buna görə də müxtəlif iqtisadi profilli yeni şəhərlərin müasir mütərəqqi quruluşunun praktiki cəhətdən yaradılması layihələndirmə və tikinti təcrübəsini səciyyələndirir, bu sahədə elmi tədqiqatların vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Yeni şəhərin planlaşdırma quruluşu – onun ərazisində istehsal, yaşayış, ictimai mərkəzlər və istirahət üçün zonaların ayrılması, onların quruluşu və onların arasında şəhərdaxili əlaqələrin təşkili yeni şəhərin iqtisadi profili, onun məskunlaşma sistemindəki yeri və inkişaf perspektivi ilə müəyyən edilir.

Layihə işlərində, yeni meydançada şəhərin layihələndirilməsi zamanı ilk növbədə mədən və istehsal müəssisələrinin, eləcə də gələcək şəhərin əsasını təşkil edən elmi mərkəzlərin yerləşməsinə təsir göstərən amilləri, xammal, enerji, yanacaq mənbələrinə, məhsul istehlakının və əmək resurslarının konsentrasiyasının rayonlarına, həmçinin məlumat və mədəniyyət mərkəzlərinə yaxınlığını nəzərə almaq lazımdır.

İnkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsinin yaradılması ölkəmizin perspektivli rayonlarında yeni şəhərlərin sənaye inkişafının imkanlarını müəyyən edən həlledici amildir. Məsələn, Kür-Araz ovalığında, müasir şəraitdə ən əhəmiyyətli mövcud, inkişaf edən və yeni şəhərləri birləşdirən dəmir yollarının çəkildiyi respublikanın ən böyük unikal resurslara malik rayonunda avtomobil yolları çəkilir, nəqliyyat tikililəri inşa edilir.

Yeni şəhərlərin tikintisi və sonrakı inkişafı üçün ən əlverişli şərait nəqliyyat qovşaqlarında: dəmir yollarının kəsişmə məntəqələrində və ya qovşaqlarında, dəmir yolu, su, boru kəməri və digər nəqliyyat növlərinin inkişaf etmiş düyünlərində mövcuddur. Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan, Neftçala, Ələt, Ağstafa və başqa yeni sənaye şəhərlərinin coğrafi mövqeyi bu qəbildəndir.

Tədqiqatın obyektı: Rayon planlaşdırma sxemlərində yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi və inkişafı variantlarının müqayisəsi və ən məqsədəuyğun kompleks layihə vəzifəsinin həllinin seçilməsi ilə həll olunur. Onun mürəkkəbliyi, lazım gəldikdə əhalinin əməyinin, məişətin və asudə vaxtının daha yaxşı təşkili, ətraf mühitin mühafizəsinin sanitariya-gigiyenik vəzifələri, təsərrüfatın inkişaf maraqları, habelə dövlət vəsaitlərinə qənaət etmək üçün sosial tələbləri məcmu şəkildə düzgün əlaqələndirmək və qiymətləndirməkdir.

Şəhərlər üçün tikinti meydançasının uğursuz seçimi çox vaxt məhz hazırlanmış rayon planlaşdırmalarının olmaması səbəbindən baş verir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hallarda rayon planlaşdırılmasında kəndin yerləşməsinin mümkün variantlarının texniki-iqtisadi məqsədəuyğunluğu qiymətləndirilərkən yenidən tikilən şəhərin tikinti və istismar xərclərinə təsir edən bütün amillər nəzərə alınmır.

Şəhərin yerləşdirilmə variantlarının texniki-iqtisadi müqayisəsi üçün, araşdırılan meydançalardan hər biri üzrə şəhərsalmanın müxtəlif elementləri üçün kapital qoyuluşu və istismar xərclərini müəyyən etmək məqsədəuyğundur. Bu xərclərin həcminə aşağıdakılar təsir göstərir: relyefin xarakteri; hidroloji, geoloji və torpaq şəraiti; su təchizatı, enerji təchizatı, çirkab suların təmizlənməsi və axıdılması şərtləri; yaşıllıqların mövcudluğu;

ərazinin kompaktlığı, forması və ölçüsü; tikinti bazasının inkişaf şərtləri, dəmir yolu, su və digər xarici nəqliyyat növləri ilə əlaqə; yaşayış yerlərinin iş yerlərinə nisbətən yaxınlığı və digər amillər.

Hər bir konkret halda göstəricilərin müqayisə edilən dairəsi üzrə müxtəlif variantları müqayisə edərkən, əhəmiyyətli fərqlərə malik olmayanlar nəzərə alınmır, yerli şəraitin onların ölçülərinə təsirinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənənlərə diqqət yetirilir.

Tədqiqatın sərhədləri: Zaman və məkan baxımından memarlıq-planlaşdırma və funksional sistemin ardıcıl inkişafı əsasında yeni şəhərlərin memarlıq-planlaşdırma strukturunun formalaşmış mühitinin yenidən qurulması məsələləri ilə məhdudlaşır.

Tədqiqatın metodikası: Yeni böyük şəhərin memarlıq-planlaşdırma strukturunun yenidən qurulması probleminin kompleks təhlilinə sistemli yanaşmaya, arxiv, layihə, statistik və elmi-ədəbi materialların sistemləşdirilməsinə və təhlilinə; yeni şəhərlərin mühitinin tarixi-mədəni potensialının qiymətləndirilməsinə; yenidənqurma prosesinin rəsmiləşdirilməsinə və qrafoanalitik qaydada modelləşdirilməsinə sistemli şəkildə yanaşmaya əsaslanır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi: İlk dəfə burada Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərlərinin memarlıq-planlaşdırma strukturunun və formalaşmış mühitinin sistemli və ardıcıl şəkildə tədqiq olunmasından, onun yeni şəraitə transformasiyası və uyğunlaşması mexanizmlərinin aşkar olunmasından, şəhərlərin planlaşdırma strukturlarının inkişafına təsirin memarlıq-məkan və funksional aspektlərinin açıqlanmasından ibarətdir. Eləcə də ilk dəfə burada Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərlərinin planlaşdırma strukturunun formalaşmasının tarixi-mədəni dəyərlərinin ardıcıl inkişafı, qorunması və istifadəsi əsasında yenidən qurulmanın elmi prinsipləri işlənib hazırlanmışdır.

Müdafiəyə çıxarılır: Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan yeni şəhərlərin memarlıq-planlaşdırma strukturlarının ardıcıl inkişafının qanunauyğunluqları və onların təkamülünün ənənəvi sabit əlamətləri; formalaşmış şəhər mühitinin memarlıq-planlaşdırma quruluşunun xarakteristikaları və mühitin zonalara ayrılmasının prinsipləri; şəhər ərazilərinin memarlığının və onun əsas struktur

elementlərinin ardıcıl şəkildə inkişafı əsasında yeni şəhərlərin yenidən qurulması metodları.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyanın nəticələri yeni şəhərlərin planlaşdırma strukturunun və onun elementlərinin (yaşayış zonalarının, mədəni-məişət xidmət sisteminin, mərkəz hissəsinin, nəqliyyat sisteminin, sənaye zonasının, yaşıllaşdırmanın və s.) yenidən və ardıcıl şəkildə inkişafı şəraitində Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərlərinin tərixən təşəkkül tapmış planlaşdırılmasının formalaşması prosesinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyətin də məhz bununla müəyyən olunur. İşin əsas nəticələri şəhərin inkişaf mərhələlərini nəzərə almaqla şəhərlərin ərazilərinin yenidən qurulmasına dair baş planların, müfəssəl planların, tikinti layihələrinin işlənilib hazırlanması, eləcə də yenidənqurma mərhələlərinin, formalarının və metodlarının təyin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Elmi işin aprobasiyası: Dissertasiya işinin əsas nəticələri “Azərbaycanda yeni şəhərlərin inkişafının regional problemləri” II Beynəlxalq konfransda (Bakı-01.12.17), “Azərbaycan şəhərlərinin yenidən qurulması şəraitində mühəndis şəbəkələrinin inkişafı və müasirləşdirilməsi” Respublika Elmi-praktik Konfransında (Bakı 8/9.06.17), “Azərbaycan Respublikasında müasir dövrün su problemləri” Respublika Elmi-praktik Konfransında (Bakı 14/15.11.17), “Yeni şəhərin magistral sistemi və onun mərkəzin inkişafına təsiri” Respublika Elmi-praktik Konfransında (Bakı 28.11.18) məruzələr edilmişdir. Dissertasiya işi ilə bağlı 16 elmi məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi: Dissertasiya girişdən, üç fəsildən, yekun nəticədən və istifadə edilən (252 adda) ədəbiyyat siyahısından və 137 səhifədən ibarətdir. Mətn hissəsində fotoşəkillər və sxemlər daxil olan 65 illüstrasiya cədvəli əlavə edilmişdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır. Tədqiqatın məqsədi və vəzifəsi, xronoloji və coğrafi sərhədləri müəyyənləşdirilir. İstifadə edilmiş nəzəri və metodoloji əsaslar nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın bu hissəsində onun elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasiyası, quruluş və həcmi haqqında məlumat verilir.

I Fəsil: Azərbaycan Respublikası regionlarının texniki-iqtisadi inkişafı şəraitində yeni şəhərlərinin yerləşdirilməsinin və inkişafının əsas prinsipləri adlanan fəsil üç bölmədən ibarətdir.

1.1 Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri

Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin tikintisi müasir şəhərsalmanın qanunauyğun prosesidir. XX əsrdə Azərbaycanda ondan çox yeni şəhərin tikintisi həyata keçirilmişdir ki, bunların əksəriyyəti yeni təbii resursların mənimsənilməsi, su elektrik stansiyalarının və hidrotexniki qurğuların tikildiyi rayonlarda, formalaşmış əsas hidrosənaye rayonlarında, Bakı və Gəncə kimi böyük şəhərlərin təsir zonalarında yaranmışdır.

XX əsrin sonlarında Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə əlaqədar olaraq, sənaye inkişafında məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi və ərazi nisbətlərinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən vacib vəzifə təbii ehtiyatlardan daha da sürətlə istifadə edilməsi və respublikanın bütün bölgələrinin iqtisadi potensialının artırılması olacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi qlobal əhəmiyyət kəsb edən Abşeron iqtisadi bölgəsində neft-qaz sənaye kompleksinin gələcək inkişafı ilə yanaşı, Mingəçevir rayonunda böyük Su Elektrik Stansiyasının tərkib hissəsi kimi Mingəçevir ərazi-istehsal kompleksinin formalaşmasına başlanmasını, digər şəhərlərdə də əlvan metallurjiya və polad tökmə müəssisələrinin, maşınqayırma, elektrotexnika, yüngül və qida sənayesi müəssisələrinin formalaşdırılması və inkişafını planlaşdırmışdır. Bu respublikada, onun müxtəlif bölgələrində mövcud şəhərlərin inkişafına və yeni

şəhərlərin yaranmasına, onların planlaşdırma strukturunun keyfiyyətli həllinə gətirib çıxaracaq. Sənayenin iş şəraiti və ən başlıcası, əhalinin həyat şəraiti, işin yüksək rahatlığı, insanların əmək, məişət və istirahət rahatlığı yeni şəhərlərin planlaşdırma strukturunun keyfiyyətindən çox asılıdır.

1.2. İstehsal profilinin və onun bazasının inkişafının Azərbaycanın (Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt) yeni şəhərlərinin memarlıq-planlaşdırma strukturuna təsirinin analizi

Baş planın vəzifəsinə yalnız hesablama dövründə yeni şəhərin planlaşdırma strukturunun müəyyənləşdirilməsi deyil, həm də bütövlükdə şəhərin və onun ayrı-ayrı komponentlərinin: sənaye və yaşayış zonalarının, istirahət yerlərinin, ictimai mərkəzlərin, nəqliyyat şəbəkələrinin və s. gələcək inkişaf imkanları məsələsinin nəzərdən keçirilməsi daxildir.

Yeni şəhərlər, xüsusən müharibədən sonrakı illərdə Mingəçevir kimi iri su elektrik stansiyalarının inşa edildiyi rayonlarda yaranan şəhərlər, hesablama həcminə adətən layihə müddəti başa çatmaqdan çox əvvəl çatır. Buna görə, yeni planlaşdırma layihələrinin hazırlanmasına ehtiyac yaranır ki, bunun da əsas vəzifəsi şəhərin sənaye və yaşayış zonası üçün ərazilərin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, binaların sıxlığının və mərtəbə sayının artırılması, yeni mərkəzin inkişaf etdirilməsi və ya yaradılması, magistral yollar şəbəkəsinin inkişafı və mürəkkəbləşdirilməsi və yeni nəqliyyat növlərinin, mühəndis şəbəkələri və qurğularının tətbiqidir. Buna misal olaraq Navoi, Talyati, Rustavi, Zelenoqrad, Tappola, Xarlau və s kimi yeni şəhərləri göstərmək olar.

Təhlil göstərir ki, bir çox hallarda bu vəzifə ilkin layihələrdə şəhərin inkişafı probleminin qoyulmaması ilə çətinləşir. Əvvəlcə səmərəli şəkildə təşkil edilmiş bəzi yeni şəhərlər inkişaf prosesində bu keyfiyyətlərini itirirdi. Yeni şəhərlərin planlaşdırma strukturunun böyüməsi ilə ortaya çıxan aşağıdakı çatışmazlıqlar xasdır:

- məsələn, Sumqayıt şəhərində sənaye və seliteb ərazilərin əks istiqamətlərdə razılaşdırılmamış böyüməsi nəticəsində məskunlaşma şərtlərinin pisləşməsi və əmək hərəkətlərinə sərf olunan vaxtın artması müşahidə olunur;

- Mingəçevir şəhərində mənzil, sənaye və nəqliyyat zonalarında

adda-buddalığın yaradılması, hansı ki, əhalinin həyatı üçün böyük narahatlıq və yeni şəhərin xidmət, abadlıq və mühəndis avadanlıqları sisteminin həllində qeyri-iqtisadilik yaradır;

- inkişaf üçün zəruri olan ərazilərin az dəyərli və geniş yaşayış və sənaye binaları tərəfindən tutulması;

- Şirvan şəhərində avtomobil yolları və ictimai mərkəzlər sisteminin gələcək inkişaf üçün yararsızlığı müşahidə olunur. Yeni Şirvan şəhərinin ilkin mərkəzi, o inkişaf etdikcə tikintinin periferiyasında qaldı, buna görə də yeni şəhər mərkəzinin formalaşması məsələsi ortaya çıxır.

1.3. Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt yeni şəhərlərinin formalaşmasının iqtisadi bazası və onların əhalisinin sayının müəyyənəşdirilməsi

Yeni şəhərin istehsal profilinin düzgün təyin edilməsi layihələndirmənin ən vacib problemlərindən biridir və onun inkişafı və yaxşılaşdırılması üzrə bütün tədbirlərin etibarlı əsasıdır.

Hal-hazırda Mingəçevir, Şirvan və Sumqayıt yeni şəhərlərinin şəhər yaradan sahələrində işləyənlərin 80%-ə qədərində sənayedə çalışır. Analiz göstərir ki, gələcəkdə yeni sənaye şəhərlərinin əhalisinin formalaşmasında sənaye kadrlarının rolu həlledici olaraq qalacaqdır (şəhər yaradan kadrların ümumi sayının 60% -i). Sənaye kadrlarının xüsusi çəkisinin müəyyən qədər azalması, elmi müəssisələrdə və təhsil müəssisələrində çalışan kontingentin artımını müəyyən edən tendensiyanın nəticəsi olacaqdır (hazırkı 10% əvəzinə, gələcəkdə onlar bütün şəhər yaradan kadrların təxminən 20% -ni təşkil edəcəklər).

Düzgün qurulmuş istehsal profilli yeni bir sənaye şəhərinə misal olaraq, Bakı neft emalı sənayesi ilə sıx əməkdaşlıq edərək neft-kimya sənayesinin mərkəzi kimi inkişaf etmiş Sumqayıt şəhərini göstərmək olar. Bakının peyki kimi yaradılmış, qrup yerləşdirmə sisteminin bir hissəsi olan Sumqayıt Bakının işinin yüngülləşdirilməsinə kömək edir və həm iqtisadi, həm də şəhərsalma baxımından tamamilə özünü doğrultmuşdur.

Müəssisələrin güclərinin möhkəmləndirilməsinin ümumi tendensiyasına görə, yeni şəhərin istehsal bazasının rəşional formalaşmasının əsas şərti sənaye müəssisələrinin "tək-tək" yerləşdiril-

məsindən imtina edərək onların kompleks yerləşməsinə keçməkdir.

Xammalın səmərəli istifadəsi əsasında sənaye müəssisələrinin kompleks yerləşmə prinsiplərini Mingəçevir və Şirvan şəhərlərinin enerji kompleksinin təhlilində izləmək olar. Kompleks tam emal dövrü (silsiləsi) ilə qurulmuşdur. İstehsalın kompleks yerləşməsi üstünlükləri təmin edir: eyni gücə malik ixtisaslaşmış müəssisələrin tikintisi ilə müqayisədə bir-birindən ayrı vəziyyətdə. Bundan başqa, bir sıra köməkçi sexlərin, nəqliyyat vasitələrinin və mühəndislik kommunikasiyalarının birləşdirilməsi bütün sənaye kompleksinin lazım olan ərazisinin ölçüsünü (müəssisələrin ayrı-ayrı yerləşməsi ilə müqayisədə) və işçilərin sayını azaltmağa imkan verdi.

II Fəsil: Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin planlaşdırma strukturunun formalaşmasının və inkişafının xüsusiyyətləri adlanan fəsil üç bölmədən ibarətdir.

2.1. Mingəçevir, Şirvan və Sumqayıt yeni şəhərlərində sənaye rayonlarının yerləşdirilməsinin və planlaşdırma strukturunun formalaşmasının əsaslarının nəzərdən keçirilməsi

Yeni şəhər sakinləri üçün ən yaxşı iş, yaşayış və istirahət şəraitinin yaradılması ilə bağlı əsas müddəalar Sumqayıt şəhərinin layihəsinin əsasını təşkil etmiş və şəhərin üç funksional zonaya bölünməsində öz ifadəsini tapmışdır:

1) 2 min hektar ərazidə iri sənaye rayonu (metallurgiya, kimya və əlaqədar müəssisələrin güclü perspektivli kompleksi);

2) çoxmərtəbəli yaşayış evlərinin (əsasən 9 və qismən 16 mərtəbəli) üstünlük təşkil etdiyi, habelə məlum sayda 3-5 mərtəbəli binaları olan kompakt yaşayış zonası;(I növbə zonasında)

3) müxtəlif istirahət növlərinin müddətinə, proqramına və yerləşdiyi ərazinin tam kompleksinə uyğun bütöv şəhərətrafi istirahət zonası (geniş dənizkənarı bulvarı olan).

Qəbul edilmiş zonalaşdırma üsulu böyük metallurgiya, kimya və istilik enerji kompleksləri olan şəhərlər üçün tipikdir; o sonralar Azərbaycan Respublikasında belə yeni şəhərlərin tikintisində istifadə edilmişdir.

Sumqayıt şəhərinin planlaşdırma strukturunun əsaslandırılmasında variantların tərtib etmə və qiymətləndirmə metodu qəbul edilmişdir. Adətən, praktikada, bütövlükdə şəhərin

planlaşdırmasının bir neçə ilkin eskiz variantları tərtib olunur və müqayisə edilir. Layihədə fərqli bir yol qəbul edilir: layihələndirmə mərhələləri üzrə tərtib etmə və ardıcıl seçim aparılır. İlk addım funksional zonalaşdırma üçün variantların seçimidir; ikincisi - hər zonanın təşkili üçün variantların tərtib edilməsi və qiymətləndirilməsi (sənaye, yaşayış, mərkəzi, istirahət və nəqliyyat); üçüncüsü - ikinci mərhələnin nəticələrinin kompleks müqayisəsi və baş planın hazırlanması üçün tövsiyə olunan variantın seçilməsi. Bu metod optimal planlaşdırma həllinə istisna və ardıcıl yaxınlaşma metodu kimi xarakterizə edilə bilər.

2.2. Mingəçevir, Şirvan və Sumqayıt yeni şəhərlərində məskunlaşmanın və yaşayış zonasının strukturunun analizi

Sənaye və yaşayış zonalarının yerləşdirilməsi əmək əlaqələrinin məkan bölgüsünü müəyyənləşdirir və məskunlaşmanın ən vacib göstəricisinə - sakinlərin kütləvi və daimi əmək hərəkətləri üçün vaxta təsir göstərir.

İnsanın mənəvi inkişafı, təhsili, istirahəti, sosial fəaliyyəti üçün zəruri şərtlərdən biri işə getmək üçün sərf olunan vaxtın azaldılmasıdır.

Sumqayıt kimi kimya və metallurgiya şəhəri üçün xarakterik olan istehsal xüsusiyyətlərinin vahid böyük bir ərazidə cəmlənməsi və yaşayış və sənaye zonalarının əhəmiyyətli dərəcədə ayrılmasıyla əmək cazibəsi bütün şəhər üçün vahid xarakterə malikdir (cazibə məntəqələrinə və istiqamətlərinə görə). Şəhərin yaşayış və sənaye zonaları arasındakı əlaqənin təbiəti - əmək axınlarının əhəmiyyətli meylı və gücü ilə əlaqədardır ki, bu axınların birtərəfli istiqaməti, yerli, qida və yüngül sənaye müəssisələrini, şəhər mərkəzlərini və digər kütləvi təmayül məntəqələrini yerləşdirməklə məskunlaşmanın və hərəkət axınlarının “balanslaşdırılması” problemini kəskin şəkildə ortaya qoyur.

2.3. İctimai mərkəzlərin formalaşmasının və mədəni-məişət xidməti sisteminin təşkili prinsipləri

Yeni şəhərin baş planının hazırlanma mərhələsində üç əsas məsələ həll olunur:

mədəni-məişət xidməti müəssisələrinin yerləşdirilməsi (ayrıca sxem);

şəhərlərin ictimai mərkəzlər sisteminin qurulması (ümumi planlaşdırma strukturunda);

şəhər əhəmiyyətli mərkəzin planlaşdırılması (memarlıq-planlaşdırma kompozisiyasının əsası).

Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərlərinin baş planlarının və təbiətdə həyata keçirilən obyektlərin öyrənilməsi göstərir ki, çox vaxt şəhərlərin layihələrini tərtib edərkən “pilləli” xidmət sisteminin təşkilinin ümumi prinsipləri, şəhərlərin xüsusiyyətləri, iqtisadi tələblər və ictimai bina və tikililərin rəasional böyüdülməsi kifayət qədər hesaba alınmadan tətbiq olunur.

Şəhərin ictimai xidmət sistemini layihələndirərkən, müəssisə və qurğuların bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan növlər də daxil olmaqla beş əsas kateqoriyaya bölünməsi tövsiyə olunur.

Eyni zamanda, məskunlaşma sisteminə daxil olan və həcminə görə mütləq böyük olmayan ayrı-ayrı şəhərlərdə yaşayış məntəqələri qrupuna xidmət göstərən ixtisaslaşmış mərkəzlərin - tibbi, təhsil, idman, istirahət və s. yaradılmasının məqsəduyğunluğunu nəzərə almaq lazımdır. Şəhərlərarası əhəmiyyətə malik olan müəssisələrin tərkibi və tutumu, eləcə də onların yerləşdirilməsinə qoyulan tələblər məskunlaşmanın xarakterinə (qrup, mərkəzləşdirilmiş, xətti və s.), şəhərlərin ölçüsünə və onların şəhəryaratma bazasının xüsusiyyətlərinə, təbii yerləşmə xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq rayon planlaşdırma layihələrinin hazırlanması zamanı müəyyən edilir.

Mədəni-məişət xidməti müəssisələri yaşayış yerinin bütün hissələrini - yaşayış ərazilərini, sənaye rayonlarını və istirahət zonalarını əhatə edən vahid sistem şəklində layihələndirilməlidir.

Yeni şəhərlərin əhalisi üçün mədəni-məişət xidmətlərinin təşkilinin əsas mütərəqqi prinsipi xidmət müəssisələrinin cəmləşməsi və bütövlükdə şəhərə və onun ayrı-ayrı struktur elementlərinə xidmət edən ictimai mərkəzlərin yaradılmasıdır.

Şəhər və ya rayonlara xidmət göstərən eyni radiusdakı müxtəlif qurumları struktur mərkəzlərində və ya bir funksional məqsədli müəssisələrdə - tibb, idman, kommunal (ixtisaslaşmış mərkəzlər) cəmləşdirərək ictimai mərkəzlərin təşkili, əhali üçün ən əlverişli hərtərəfli xidmət yaradır, bir sıra qurum və müəssisələri birləşdirməyə, ərazilərdən daha səmərəli istifadə etməyə və bir sıra ictimai binaların

və müəssisələrin tikintisi və istismar xərclərini azaltmağa imkan verir.

III Fəsil: Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt yeni şəhər sahələrinin nəqliyyat və mühəndis texniki sistemlərinin təşkilinin prinsipləri adlanan fəsil üç bölmədən ibarətdir.

3.1. Şəhər hərəkətinin və nəqliyyatın təşkili xüsusiyyətlərinin nəzərdən keçirilməsi, yeni şəhərlərdə küçə və yollar sisteminin formalaşması

Yeni şəhərlərin mövcud planlaşdırma strukturu ilə müasir tələblər arasında yaranan boşluq şəhər nəqliyyatında daha çox nəzərə çarpır. İctimai həyatın canlanması, istehsalda və xidmətdə yüksək ixtisaslaşma və konsentrasiya, qrup məskunlaşma sistemlərinə çevrilən aqlomerasiyaların yaranması və inkişafı, sərnixin və yük axınlarını artırır. Buna sərbəst vaxtın və ondan istifadənin dəyişməsi və müddəti, həmçinin nəqliyyatın sürətinin artması, rahat hərəkət və gediş haqqının aşağı düşməsi imkan yaradır. İnkişaf etmək qabiliyyəti şəhərlərin nəqliyyat şəbəkəsi sisteminin ən vacib tələblərindən biridir.

Şəhər əhalisinin nəqliyyatda hərəkətiliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artması əsasən kütləvi yaşayış evlərinin iş yerlərinə nisbətən yerləşməsindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Hal-hazırda şəhər əhalisinin əksəriyyəti üçün əmək hərəkətlərinə sərf olunan vaxt 10-15% və qeyri-iş vaxtının böyük hissəsini təşkil edir.

Nəqliyyat xidmətindəki çatışmazlıqlar, şəhərdaxili və xarici nəqliyyat axınlarının şəhərin mərkəzi zonasında həddən artıq cəmləşdiyi küçə-yol şəbəkəsinin radial strukturu ilə, həmçinin əsas nəqliyyat axınlarının yönəldilə biləcəyi magistral yolların sayının məhdud olduğu çox sayda kəşiyən küçələr şəbəkəsi ilə əlaqədardır. Çox magistral küçələr və yollar sürət, yol hərəkəti təhlükəsizliyi və ötürücülük qabiliyyəti baxımından texniki tələblərə cavab vermir. Sürətlə artan və təkmilləşən nəqliyyat vasitələri üçün, küçə və magistral yolların diferensasiya olunmuş sistemindən hələ də çox az istifadə olunur.

Fərqli şəhərlərdə nəqliyyat xidməti səviyyəsindəki fərqin böyük olmasına baxmayaraq bir sıra ümumi çatışmazlıqları qeyd etmək olar: gərgin hərəkətli istiqamətlərdə inkişaf etmiş magistral və təkrarlanan (oxşar) küçələrin olmaması, ictimai mərkəzlərin tranzit nəqliyyat ilə kəşiyməsi, yolun hərəkət hissəsinin və səkilərin kifayət qədər geniş

olmaması, magistralların intensiv hərəkətlə kəsişməsində eyni səviyyəli nəqliyyat axını və piyadalarla kəsişən çoxsəviyyəli qovşaqların olmaması, xüsusi dayanacaq yerlərinin olmaması, magistral küçələr boyunca yaşayış evlərinin səs-küydən və tozdan qeyri-kafi izolyasiyası. Küçə şəbəkəsini istifadə etmək üçün lazımı manevr qabiliyyəti mövcud deyil. Bütün bunlar əksər şəhərlərin ciddi narahatlıq yaşamağa başlamasına səbəb olur.

3.2. Mingəçevir, Şirvan və Sumqayıt kimi yeni şəhərlərin ərazilərinin mühəndislik avadanlığı sistemlərinin analizi və onların gələcək inkişafı

Şəhərin normal fəaliyyətini təmin etmək üçün ən vacib vəzifə bütün mühəndis infrastrukturunu kompleksinin inşasıdır. Baş planın mühəndislik məsələlərinin işlənilib hazırlanması mühəndis sistem və qurğularının həllinin kompleksliyini təmin etməlidir. Yeni şəhərlərin mühəndis hazırlığı və mühəndis avadanlıqlarının sxemləri hesab müddətinə aşağıdakı mərhələlərlə hazırlanmalıdır:

- birinci mərhələ - inşaatın başlanması üçün zəruri olan şəbəkə və qurğuların mühəndis hazırlığı və inşası üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ikinci mərhələ - tikintinin birinci mərhələsi üçün şəbəkə və qurğuların tikintisi və mühəndis hazırlığı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- üçüncü mərhələ - ilk 10 ildə əsas qərarların seçilməsi ilə şəhər ərazisinin tam mənimsənilməsi üçün şəbəkə və qurğuların tikintisi və mühəndis hazırlığı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Şəhərlərin mühəndis qurğularının və ərazinin mühəndis hazırlığının optimal həllərin seçimi variant həllərin müqayisəsinə əsaslanır. Variantları müqayisə edərkən, bütün texniki - iqtisadi hesablamaların əsasını kapital qoyuluşları və illik əməliyyat xərclərini nəzərə alan göstərilən xərclər təşkil etməlidir.

3.3. Yeni şəhərlərin layihələndirilməsi və tikintisində ərazidən istifadə və onun landşaft təşkili

Yeni şəhərlərdə ərazilərin funksional istifadəsi əsasən sənaye ixtisaslaşmasının xarakteri ilə təyin edilir.

Şəhərin sənaye istiqamətindən asılı olaraq şəhərin sənaye və yaşayış əraziləri arasındakı təxmini nisbətler tövsiyə edilə bilər.

Tikinti və istismar kadrlarının qısa zamanda mənzillə təminatı ehtiyacı ilə əlaqədar yeni şəhərlərin yüksək tempdə inşası, yaşayış binalarının tikintisi məqsədilə ilk növbədə mühəndis hazırlığı üçün ilkin zaman və vəsait sərfinə ehtiyac duymayan ərazilərin mənimlənməsini tələb edir.

Yeni şəhərlərin yaşayış ərazilərinin müasir (natura) balanslarının təhlili göstərir ki, bu qrup, mövcud şəhərlərlə müqayisədə ərazidən istifadə ilə bağlı ümumi müsbət cəhətlərə malikdir. Ancaq ümumilikdə yeni şəhərlərin yaşayış əraziləri kifayət qədər intensiv istifadə olunmur. 1 ha ərazidə mənzil fondunun sıxlığı 400-900m² təşkil edir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, tikintisinə daha gec dövrlərdə başlanan şəhərlərdə və sərbəst ərazilərdə, yaşayış fondunun sıxlığı inşasına əvvəllər başlamış şəhərlərdən və tikintinin başlanğıcına qədər mövcud yaşayış məntəqələri tərəfindən qismən tutulmuş ərazilərə nisbətən daha yüksəkdir.

Beləliklə, məsələn, Sumqayıt, Mingəçevir bölgələrində yaşayış zonasının ümumi sıxlığı 750-1000 m²/ha, Şirvan və Neftçalada isə 430-600 m²/ha təşkil edir.

Yaşayış məhəllələrinin xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da tikintinin ilk illərində tikilən xeyli sayda qorunub saxlanan müvəqqəti yaşayış və əzmərtəbəli mənzil fondunun olması ilə şərtlənir. Burada eyni xronoloji prinsip özünü biruzə verir – şəhər nə qədər qədimdirsə, bu ərazilərin xüsusi çəkisi də bir o qədər yüksəkdir. Məsələn, Anqarsk, Voljisk, Novovolinsk şəhərlərində – 60-61%; Karaqanda, Novokuznetsk – 72-73% təşkil edir.

Sərbəst ərazilərdə (Sumqayıt, Mingəçevir) yaranan şəhərlərdə ümumi istifadə üçün olan yaşıl əkililərin xüsusi göstəricisi də bir qədər yüksəkdir (1 nəfərə 9-10 m²). Bununla belə, yeni şəhərlərin əksəriyyətində yaşıl əkililər yaşayış ərazisinin ümumi balansında cüzi yer tutur (4-5%) və 1 nəfərə 4-7 m² təşkil edir.

Təhlil edilən bütün şəhərlər üçün ərazinin müasir balansının ümumi çatışmazlığı, ictimai müəssisələrin sahələrinin 1 nəfərə düşən aşağı göstəricisidir. O demək olar ki mövcud köhnə şəhərlərdəki analoji göstəricini ötmür və 1 sakin üçün 4-8m² təşkil edir. Bu onunla əlaqədardır ki, yeni şəhərlərdə son illərə qədər nisbətən kiçik ərazilər tələb edən gündəlik xidmət müəssisələri (məktəblər, uşaq müəssisələri,

mağazalar) inşa edilirdi. Bütün layihə balanslarında mədəni-məişət tikintisinin inkişafı və 1 nəfər üçün daha yüksək normativ göstəricinin ($16-18 \text{ m}^2$) əldə olunması üçün ehtiyat saxlanılır.

Yeni şəhərlərin layihələri üçün mövcud şəhərlərlə müqayisədə yaşayış ərazilərindən istifadədə daha yüksək intensivlik xarakterikdir. Yeni və mövcud şəhərlərin baş planlarına əsasən yaşayış ərazilərinin balansları ərazinin ayrı-ayrı elementləri üzrə qənaətli istifadəsini xarakterizə edir.

Yaşayış məntəqələrinin və mikrorayonların yeni şəhərlərin yaşayış ərazilərinin ümumi tərkibindəki nisbəti azalmaqdadır və 39,5-40%-dən 52-53%-dək aralığında dəyişir; mövcud şəhərlərdə bu göstərici 54-75% təşkil edir.

Yaşayış binalarında mərtəbələrin sayının artması və müvafiq olaraq mikrorayon ərazisinin 1 ha ərazisində mənzil fondunun daha sıx olması yeni şəhərlərin yaşayış ərazilərinin xüsusi çəkisinin azalmasına səbəb olur.

Yeni şəhərlərdə çoxmərtəbəli binaların üstünlük təşkil etməsi, mövcud bərpa olunan şəhərlərlə müqayisədə mənzil fondunun daha yüksək sıxlığına səbəb olur. Yeni şəhərlərdə mənzil fondunun sıxlığı orta hesabla 1 ha mikrorayon ərazisində $2700-3200 \text{ m}^2$ -ə çatır. Təhlil göstərir ki, mövcud bərpa olunan şəhərlərdə mənzil fondunun sıxlığı $1200-1300 \text{ m}^2/\text{ha}$ -dan çox olmur.

Yeni şəhərlərdə yaşayış mikrorayonlarının xüsusi çəkisinin azalması, özü-özlüyündə mədəni-məişət xidməti müəssisələrinin və ümumi istifadə üçün yaşıl əkililərin sahələsinin artırılması istiqamətində yaşayış ərazisinin balansının strukturuna təsir göstərir.

Bu sahələrin ərazisinin artması hesablaşma normativlərinin gələcəkdə artması ilə əlaqədardır. Qeyri-mikrorayon əhəmiyyəti ictimai müəssisələrin ərazilərinin hesablanmasına səhv yanaşma, yeni şəhərlərdən birində müşahidə oluna bilər ki, bu ərazilərin xüsusi çəkisi bütün yaşayış ərazisinin 6%-i həcmdə layihələndirilmiş, 1 nəfərə düşən göstərici isə həddindən artıq az - 5 m^2 qəbul edilmişdir və bu da tövsiyə olunan normalardan 3,5 dəfə az idi.

TƏDQIQATIN ƏSAS NƏTİCƏLƏRİ:

Müasir şəhərsalma nəzəriyyəsi və praktikasının nailiyyətləri, Azərbaycan Respublikasında və xaricdə yeni şəhərlərin layihələndirilməsi və tikintisi təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili, eləcə də problem-metodoloji tədqiqatlar və dissertasiyanın layihə işləri əsasında aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

1. Yaradıcılıq axtarışları ilə dolub daşan yeni şəhərlərin tikintisinin böyük və hərtərəfli təcrübəsi respublikada şəhərsalmanın mütərəqqi inkişafında mühüm rol oynamış və şəhərlərin planlaşdırılması eləcə də, tikintisi işinin daha da təkmilləşdirilməsi üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu yaradıcılıq fəaliyyəti müasir şəhərsalma inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan humanist prinsipə əsaslanırdı.

2. Yeni şəhərlərin tikintisi zamanı ilk dəfə olaraq bütün şəhər əhalisi üçün əlverişli həyat şəraitini təmin etmək üçün tədbirlər işlənib hazırlanmış və daha dolğun şəkildə həyata keçirilmişdir. Yeni şəhərlər üçün hava, su və torpağı çirkləndirən mənbələrdən uzaq, yüksək gigiyenik keyfiyyətlərə (yamacların işıqlandırılması, havalandırılma, zərərli küləklərdən mühafizə, aşağı səviyyəli qrunt suları, yararlı su təchizatı mənbələrinin mövcudluğu və s.) malik, eləcə də sanitariya-mühafizə zonalarının quraşdırılması şəhərsalma qanununa çevrilmişdir. Tikinti sıxlığı, binaların istiqamətlənməsi və onlar arasındakı boşluqların ölçüsü, yaşıllaşdırma və abadlıq səviyyəsi ilə əlaqədar şəhərsalma normaları, müasir gigiyena tələblərinə cavab verən bu sağlamlığı mühafizə tələblərinə əsaslanıb.

3. İri şəhərsalma vəzifələrinin qısa müddət ərzində uğurla həyata keçirilməsinə və XX əsrin əvvəllərində şəhərlərin inkişafına xas olan bir çox nöqsanların qarşısını almağa imkan verən ən mühüm şərtlərdən biri də, respublikanın sürətlə inkişaf edən sənayesi əsasında şəhərlərin tikintisi üçün güclü sənaye bazasının yaradılması idi. Yaşayış və ictimai binaların sənaye metodları ilə tikilməsi, tikinti həcmi kəskin şəkildə artırmağa və onların sürətlə artan əhalisini mənzil və mədəni-məişət müəssisələri ilə təmin etməyə imkan vermişdir.

4. Yeni şəhərlərin inkişafının təhlili göstərir ki, bütün hallarda əhalinin perspektiv sayının müəyyənləşdirilməməsindəki çatışmazlıq, şəhərin şəhər formalaşdırın bazasının perspektiv inkişaf imkanlarının lazımı qədər qiymətləndirilməməsi ilə bağlı idi. Bu, əsasən onun nəticəsi idi ki, şəhərdə birinci növbəli tikinti tapşırığını yerinə yetirməli olan idarələr yalnız öz tabeliyində olan sənaye müəssisələrinin yerləşdirilməsini və sonrakı inkişafını nəzərə alırdılar və başqa sənaye sahələrinin yerləşdirilməsinin mümkünliyünü heç də müəyyənləşdirə bilmirdilər. Şəhər formalaşdırın bazanın formalaşmasına kompleks yanaşmanın həyata keçirildiyi yerlərdə yeni şəhərlərin perspektivli əhali sayı düzgün müəyyənləşdirilmiş və təxmin edilən bütün dövr üçün sabit qalmışdır.

5. Hazırda Azərbaycan Respublikasının yeni şəhərlərində bir-biri ilə bağlı olan sənaye müəssisələrinin qruplarını birləşdirən istehsal kompleksləri getdikcə daha çox şəhər formalaşdırıcı bazaya çevrilir. Belə komplekslərin səmərəli formalaşması məqsədilə, iri sənaye tikintisi rayonlarının böyük ərazi bölgüsü və rayon planlaşdırma layihələri üçün istehsal güclərinin yerləşdirilməsinin perspektiv planları şəklində müvafiq plan və layihə-planlaşdırma əsasına sahib olmaq lazımdır. Sənayenin ümumi inkişaf perspektivinin işlənilib hazırlanması qeyd olunan fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün möhkəm elmi-planlı zəmin yaradır.

6. Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin perspektiv planları bölgədəki yaşayış məntəqələrinin inkişafını əsaslandırmağa və yeni şəhərlərin tikintisi ehtiyacını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Şəhərlərin ölçüləri bölgədəki məqsəduyğun məskunlaşma sistemi ilə müəyyən edilir, yəni bu rayon planlaşdırma layihəsi əsasında həll olunmalıdır. Yeni şəhərlərin planlaşdırılması sənaye istehsalının planlaşdırılması ilə üzvi surətdə bağlıdır. Rayon planlaşdırma layihəsi olmadığı təqdirdə, yeni şəhərin şəhər formalaşdırma əsasları onun yerləşdirilməsinin və gələcək inkişafının mümkün variantlarını müqayisə etməklə müəyyən edilir.

7. Bir çox yeni şəhərlərin inkişaf prosesi əyani şəkildə göstərir ki, şəhərin strukturunun sonrakı üzvi inkişafını təmin edən böyük və əlverişli mövqedə olan ehtiyat ərazilərinə malik meydançanın

seçilməsi şəhər tikintisi üçün çox vacibdir. Layihələndirmə zamanı şəhər formalaşdırıcı baza nə qədər dəqiq müəyyənləşdirilsə də, hər bir şəhərin belə ehtiyatlara ehtiyacı var. İstehsalın inkişafı sahəsində elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar meydana çıxan yeni elementlərlə şəhər formalaşdırıcı bazaya mümkün əlavələr etmək üçün torpaq ehtiyatlarına ehtiyac var: bunlar mənzil şəraitinin daha da yaxşılaşdırılması və mədəni-məişət xidmətinin genişləndirilməsi üçün də lazımdır.

8. Yeni şəhərlərdəki sənaye müəssisələri, bir qayda olaraq, bu və ya digər istehsal növünün tələbləri nəzərə alınmaqla seçilən və yaşayış sahələri ilə rahat şəkildə bağlı olan mənzillərdən təcrid olunmuş meydançalarda yerləşirdi. Yaşayış rayonları çayların, su anbarlarının, yaşıl massivlərin və s. sahillərindəki sağlam ərazilərdə yerləşdirilməlidir.

9. Ərazinin funksional təşkili məsələlərinin həlli təcrübəsi göstərdi ki, əksər hallarda Şirvan şəhəri kimi, təxminən əhalisi 50-80 min nəfər olan şəhərlər üçün əsas zonaların yığcam və ardıcıl yerləşməsinin sadə sxemi uğurla tətbiq oluna bilər. Bu zaman optimal həllər o hallarda əldə edilir ki, sənayenin zərərsiz xarakteri onu yaşayış rayonlarına bilavasitə yaxınlaşdırmağa imkan verir.

Daha böyük şəhərlərdə isə (Sumqayıt şəhəri kimi) adətən, əsas zonaların (bir neçə sənaye və yaşayış rayonlarının meydana gəlməsinə), eləcə də yerli təbii şəraitdən asılı olaraq əhali üçün daha mürəkkəb istirahət zonası sisteminin təkmilləşdirilmiş yerləşmə sxeminə ehtiyac var.

10. Geniş şəhərsalma təcrübəsi belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, ərazinin funksional təşkili zamanı əsas zonalar elə yerləşdirilməlidir ki, iş yerləri, yaşayış və istirahət yerləri arasındakı normal əlaqə pozulmadan şəhərin optimal ölçüdə sərbəst inkişafına imkan verilsin. Bu baxımdan əsas funksional zonaların paralel yerləşdirilməsi sxemi daha böyük üstünlüklərə malikdir.

Sumqayıt, Mingəçevir və digər yeni şəhərlərdə mənzil tikintisi geniş ərazilərdə cəmlənmiş və güclü tikinti təşkilatları tərəfindən həyata keçirilmişdir.

11. Müasir şəhərsalma təcrübəsi üçün XX əsrin ikinci yarısında baş vermiş, yaşayış mikrorayonlarının təşkili prinsipinə əsasən yeni

şəhərlərin kvartal tikinti sistemindən kompleks tikintiyə keçid daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəqliyyatın inkişafı şəhər nəqliyyatının təşkili baxımından da kvartal sistemindəki çatışmazlıqları üzə çıxardı. Nəqliyyatın intensiv hərəkəti yaşayış küçələrini zəbt edərək, ətraf yaşayış evlərinin əhalisinə narahatlıq yaradırdı.

Şəhərlərin inkişaf prosesi yaşayış rayonlarının planlaşdırılması və tikintisi təcrübəsinə ciddi dəyişikliklərin edilməsinin zəruri olduğunu əyani şəkildə göstərmişdir.

12. Yaşayış ərazisinin yaşıllaşdırılmasının mühüm elementi, sürətli şəhər yollarını və nəqliyyat magistrallarını əhatə edən yaşıllıq zolaqlarıdır. Bu yaşıl zolaqlar evlərin səs-küydən və işlənmiş nəqliyyat tullantılarında təcrid olunmasını təmin etməlidir.

Ayrı-ayrı rayonların və mikrorayonların yaşıllıqları şəhərətrafi meşə parkı kəmərinə qovuşan bağlar, bulvarlar və parkların bir-biri ilə əlaqəli vahid sistemə birləşdirilməlidir.

Yaşıllaşdırmanın ölçüsü şəhərin böyüklüyündən və təbii-iqlim şəraitindən asılı olaraq müəyyən edilməlidir.

13. Cəmiyyətin sosial tərəqqisi əhalinin ictimai və işgüzar həyatının geniş inkişafını müəyyən edir. Bunun nəticəsi olaraq şəhərlərin ictimai mərkəzlərinin əhəmiyyəti artır. Əsas rol şəhər mərkəzlərinə məxsusdur. Burada rəhbər təşkilatların binaları, təsərrüfat idarəçiliyi müəssisələri, ictimai təşkilatların binaları, teatrlar, filarmoniyalar, konsert zalları, kinoteatrlar, muzeylər, sərgilər, ticarət mərkəzləri, restoranlar, bağlar və parklar və əhaliyə xidmət göstərən digər mədəni-məişət müəssisələri yerləşir. Şəhər mərkəzlərində xalq şənlikləri, nümayişlər, hərbi və idman paradları, mitinqlər və digər kütləvi tədbirlər keçirilir. Bu binaların yerləşməsi şəhər mərkəzinin simasını formalaşdırır.

Lakin şəhər, vilayət və hətta respublika əhəmiyyətli müəssisələrin heç də hamısının buradakı iş şəraitinə görə şəhər mərkəzlərində yerləşdirilməsi məqsədəuyğun deyildir.

Şəhər mərkəzlərindən kənarında, daha əlverişli təbii şəraitdə müalicə, tədris, elmi-tədqiqat, bəzən isə idman mərkəzləri tikilməlidir.

Ümumtəhsil mərkəzi və yaşayış rayonlarının və

mikrorayonların ictimai mərkəzləri əhaliyə xidmətin rahatlığını və kompleksliyini təmin edən ictimai mərkəzlərin şaxələnmiş sistemini təşkil edir.

14. Sənaye və yaşayış rayonlarının və ictimai mərkəzlərin memarlıq simasında yaşıllıqların uğurlu kompozisiyası, abadlıq üsulları və kiçik formaların memarlığı böyük rol oynayır. Yeni şəhərlərin memarlığında ictimai mərkəzlər əhalinin ictimai həyatının əsas mərkəzi və şəhərin aparıcı memarlıq ansambları kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə ümumşəhər mərkəzinin əhəmiyyəti xalq nümayişlərinin, yığıncaqların, mitinq və şənliklərin keçirildiyi yerlərin və şəhərin memarlıq ansambları sisteminin əsas halqasının əhəmiyyəti xüsusilə artır.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə nəşr edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin sənaye istiqamətinin (profilinin) təyin edilməsi. ŞÖBMA toplusu N2(14). Bakı-2017. s. 110-114
2. Azərbaycan Respublikasının yeni şəhərlərinin inkişaf məsələləri. AzİMETİ N2, Bakı-2017. s. 42-46
3. Azərbaycan Respublikasının yeni şəhərlərinin müasirləşməsi, yenidən qurulması məsələləri və metodikası. AzMİU-nun Elmi əsərlər jurnalı N1. Bakı-2017. s. 51-56
4. Azərbaycanda yeni şəhərlərin əhalisinin sayının formalaşması. AzMİU-nun Elmi əsərlər jurnalı N2. Bakı-2017. s. 17-19
5. Azərbaycanda yeni şəhərlərin inkişafının regional problemləri. “XXI əsr və tarixi İslam şəhərləri” adlı II Beynəlxalq konfrans. Bakı-2017. s.107-110
6. Azərbaycan şəhərlərinin yenidən qurulması şəraitində mühəndis şəbəkələrinin inkişafı və müasirləşdirilməsi. “Müasir istilik təchizatında progressiv texnologiya” adlı respublika elmi-praktik konfrans. Bakı-2017. s.38-40
7. Azərbaycan Respublikasında müasir dövrün su problemləri. Şollar su kəmərinin çəkilməsinin 100 illiyinə hərs edilmiş “Müasir dövrün su problemləri” adlı respublika elmi-praktik konfrans. Bakı-2017. s. 33-36
8. Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin tikintisi üçün nəzərdə tutulan ərazinin müayinə edilmə məsələləri. AzMİU-nun Elmi əsərlər jurnalı N1. Bakı-2018. s. 24-27
9. Yeni şəhərin magistral sistemi və onun mərkəzin inkişafına təsiri. Böyük şəhərlərinin nəqliyyat infrastrukturunun formalaşma və inkişaf problemləri adlı respublika elmi-praktik konfransı. Bakı-2018. s.147-151
10. Azərbaycan Respublikası şəraitində yeni şəhərlərin inkişaf xüsusiyyətləri. Urbanizm jurnalı N24. Bakı-2019. s. 65-72
11. Azərbaycanın yeni şəhərlərinin inkişafı şəraitində tikintinin birinci mərhələsinin formalaşması və şəhər magistralının

- həlli. ŞÖBMA toplusu N2(18). Bakı-2019. s.133-139
12. Bakıda yeni şəhərlərin planlaşdırma quruluşunun formalaşdırılması yolları Abşeron aqlomerasiyası. AzMİU-nun Elmi əsərlər jurnalı N2. Bakı-2019. s. 28-31
 13. Инженерное оборудование территорий новых городов. Перспективы науки N12(123). Томск-2019. с.139-142
 14. Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri. Elmi-praktiki konfrans. Bakı-2019. s.237-240
 15. Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt yeni şəhərlərinin formalaşmasının iqtisadi bazası və onların əhalisinin sayının müəyyənlişdirilməsi. Elmi əsərlər N1. Bakı-2020. s. 19-23
 16. Issues and methods of improvement, updating of new cities of the republic of Azerbaijan. Material of the International Scientific and Methodological Conference Modern Trends in Architecture and Construction: Energy efficiency, energy saving, BIM technologies, problems of the Urban environment. Almatı 2020. p.151-156

Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri.

● - Azərbaycan Respublikasının yeni sənaye şəhərləri

"Mingaçevir" Su Elektrik Stansiyası.

"Yenikənd" Su Elektrik Stansiyası.

"Şəmkir" Su Elektrik Stansiyası.

"Varvara" Su Elektrik Stansiyası.

Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri.

"Yevlax" şəhərinin baş planı

"Daşkəsən" şəhərinin baş planı

"Qazax" şəhərinin baş planı

"Ağstafa" şəhərinin baş planı

Azərbaycan şəhərlərindəki sənaye müəssisələrindən bir neçəsinin foto görüntüsü

Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri.

"Şirvan" şəhərinin baş planı

"Şirvan Araz zavodu" MMC

"İmişli" şəhərinin baş planı

Mingəçevir Sənaye Parkı

"Mingəçevir" şəhərinin baş planı

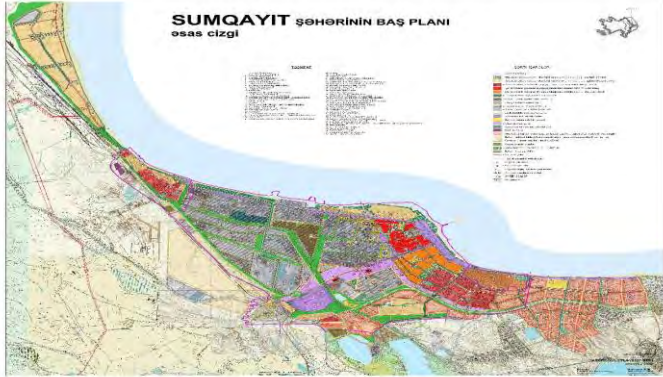

İmişli şəkər zavodu

Mingəçevir Yüksək Texnologiyalar Parkı

Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri.

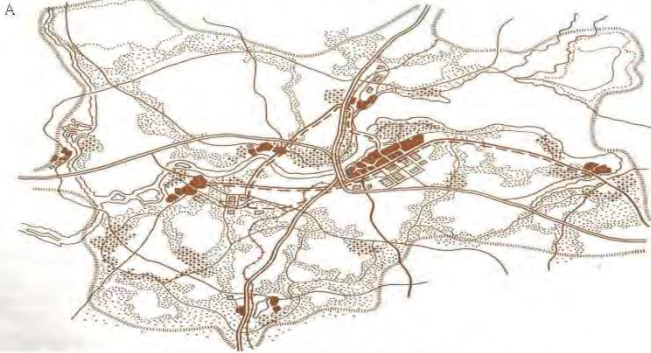

Sumqayıt şəhərində yaşayış binalarından bir neçəsinin foto görüldü.

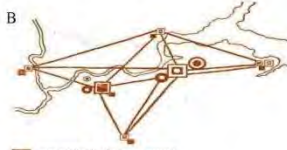
Azərbaycan Respublikasında yeni şəhərlərin yerləşdirilməsi, onların növləri və qrup məskunlaşma sistemlərindəki yeri.

"Şirvan" şəhərinin baş planı

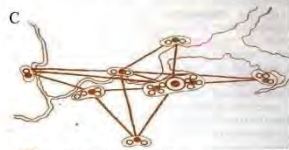

Qəsəbə və şəhəratrafi qrup sistemi layihəsi.

A- qrup sisteminin ümumi planı; B - ərazi istehsal kompleksi; C - qrup sisteminin istehlakçı xidmətləri; D - qrup sisteminin nəqliyyat sxemi; E - kütləvi istirahət və abadiyyət üçün yerlər sistemi:

- əsas istehsal (məqəyayırma)
- əsas istehsal (kəmya və neft kəmyası)
- əlaqədar istehsal
- tikinti bazası
- əməkdaşlıq istehsalı
- elmi-istehsalat mərkəzi
- sənaye üçün elmi və texniki mərkəz

- əsas ictimai mərkəz sistemi
- şəhərin icma mərkəzləri və ixtisaslaşmış mərkəz sistemləri
- əsas (düyün) şəhər rayonları mərkəzləri

- respublika əhəmiyyətli avtomobil yolları
- şəhəratrasa magistral yollar (sistemli yollar)
- rayon əhəmiyyətli magistral yollar
- yerli əhəmiyyətli yollar
- şəhər magistral yolları
- dəmir yolları
- sürətli dəmir yolu nəqliyyatı
- qay nəqliyyatı
- aeroport
- qay limanı
- dəmiryolu vağzal

- əsas sahə və kütləvi istirahət mərkəzləri
- gündəlik istirahət yerləri
- yağlı sahə
- ehtiyatda olan kütləvi istirahət mərkəzləri

İstehsal profilinin və onun bazasının inkişafının Azərbaycanın (Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt) yeni şəhərlərinin memarlıq-planlaşdırma strukturuna təsirinin analizi.

Tolyatti şəhəri, Rusiya.

12A

İstehsal profilinin və onun bazasının inkişafının Azərbaycanın (Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt) yeni şəhərlərinin memarlıq-planlaşdırma strukturuna təsirinin analizi.

Xarici ölkələrin yeni şəhərlərin.

Bracknell şəhəri, İngiltərə.

İstehsal profilinin və onun bazasının inkişafının Azərbaycanın (Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt) yeni şəhərlərinin memarlıq-planlaşdırma strukturuna təsirinin analizi.

Rusiyanın yeni şəhərlərindən olan - Zelenograd şəhərinin baş planı və şəhərdən foto şakillər.

**Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt yeni şəhərlərinin formalaşmasının
iqtisadi bazası və onların əhalisinin sayının müəyyənəşdirilməsi**

Mingəçevir şəhərinin yaşayış binalarının tikintisi və formalaşması.

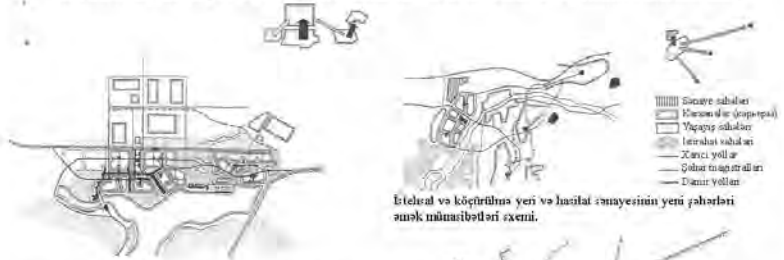

Hal-hazırda, yeni şəhərlərin əksəriyyətində yaşayış ərazilərinin tikintisi 5, 9 və daha çox mərtəbəli evlərdən istifadə edərək həyata keçirilir. Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan və digər şəhərlərin yeni mikrorayonları belə salınır.

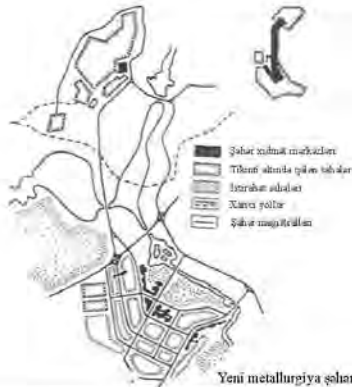

Mingəçevir, Şirvan, Sumqayıt yeni şəhərlərinin formalaşmasının iqtisadi bazası və onların əhalisinin sayının müəyyənəndirilməsi

Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərində 60-cı illərdə mikrorayonların tikintisinin təhlili, yaşayış binalarında addım-addım xidmət sisteminin qurulmasının müxtəlif təsulları öyrənməyə və bu metodların məqsədsüylünlüğünü qiymətləndirməyə imkan verir. Mikrorayonlarda tikilən ictimai mərkəzlər əhalinin gündəlik xidmətlərə olan tələbatını təm ödəyir. Bu baxımdan ilkin xidmət bloklarının tikintisi bu mərhələdə lazımsızdır.

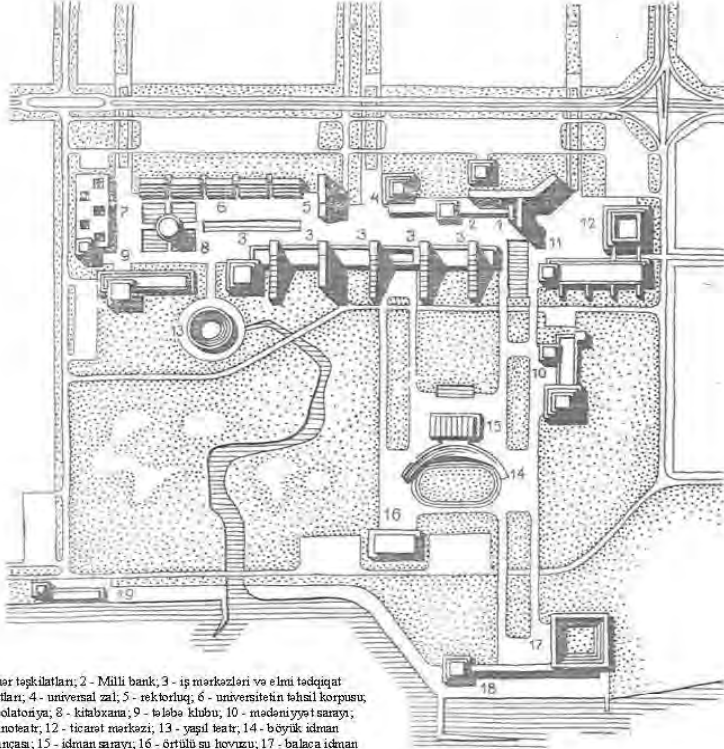

Metal emalı sənayesinin və məşqçüyrmanın yeni şəhərlərində istehsalı və köçürülmənin yeni (A, B variantları), sxemləri.

**İctimai mərkəzin formalaşmasının və mədəni-məişət xidməti
sisteminin təşkili prinsipləri.**

Mərkəzin memarlıq və məkan təşkili

- 1 - gəhər təşkilatları, 2 - Milli bank, 3 - iş mərkəzləri və elmi tədqiqat institutları, 4 - universal zal, 5 - rektorluq, 6 - universitetin təhsil korpusu, 7 - laboratoriya, 8 - kitabxana, 9 - bələbə klubu, 10 - mədəniyyət sarayı, 11 - kinoteatr, 12 - ticarət mərkəzi, 13 - yaşıl bətr, 14 - böyük idman meydançası, 15 - idman sarayı, 16 - örtülü su hovuzluğu, 17 - balaca idman meydançası, 18 - yaxt klub.

Xarici praktikada, şəhər mərkəzləri çox vaxt müstəqil təməllər hesab olunur, mərkəzin alqatın və maksimum yığıcam olması üçün qonşu yaşayış binalarından təcrid olunur, tərkibi yalnız ictimai binalarla məhdudlaşır. Buna görə demək olar ki, mərkəzlərdəki binaların tərkibi fərqli cəhətlərə malikdir:

- burada ümumiyyətlə gündəlik və dövrü istifadə üçün müəssisələr layihələndirilmir, məsələn adi profilli gündəlik tələbat malları mağazaları nəzərdə tutulmur, yalnız şəhər təyinatlı ixtisaslaşmış mağazalar açılır.

Yeni şəhərlərin layihələndirilməsi və tikintisində ərazidən istifadə və onun landşaft təşkili.

Azərbaycan Respublikasının yeni şəhərləri Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərlərində abadlaşdırma və yaşllaşdırma işləri.

Dissertasiyanın müdafiəsi “27” may 2022-ci il tarixində saat “14⁰⁰”-də Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.29 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ-1073, Bakı şəhəri, A.Sultanova küç., 11, AzMİU, korpus 1, III mərtəbə, aud. 317.

Dissertasiya işi ilə AzMİU-nun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AzMİU-nun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “26” aprel 2022-ci il tarixində göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 26.04.2022

Kağızın formatı: A5

Həcm: 35939

Tiraj:100